մար հետաքրքրօրէն, վայրկեանի մը համար գողնալով նուրբ գաղափար մը, անով հեչտանալու համար, հոգ չէ թէ եաքէն արհամարհանքով գայն նետէ, իբրև հիւթը ձմռւած նարինջ մը։ Հեռո՞ւ ատկէ։ Ան կը թափանցէ գանգաղօրէն, քնական ընթացքով մը և անարգել, օտարական զգայնութեան և մտածումին։ Հոն կը յամենայ երկարօրէն, հեչտանքով։ Կը գնէ անոր ամենէն մութ անկիւնները։ Տեսակ մը կերպարանափոխութիւն կը կատարուի։ Ընդհատը գրեթէ անջատուած իր եսէն, կ'ապրի հեղինակին կեանքով։ Այսպէս փորձելէ ետք, եզական փորձառութեամբ մը, այդ հեղինակին գաղափարներուն քանակն ու որակը, այդ կերպով վերգտել ետք անոր զգացումներուն թրթռացումը, վայելել ետք այդ օտարական երեւակայութիւնը իբրև իրենինը, Ֆակէն կ'ամփոփուի, կ'անջատուի և կը խելաբերի։ Լքումին կը յաջորդէ քննադատութիւնը։ Փոխառեալ կեանքով մը ապրելէ ետք, գայն կը գատէ, կ'ուզէ գատելու համար պէտք է վերաշինել։ Եւ որովհետև ամէն շինութիւն համեմատութիւններու ճշտորոշում մըն է, ահա ասիկ մեր քննադատը հանելու վրայ է, հեղինակի մը բարոյական և մտաւորական բարձրութէն, ցայտուն գիծը, ինչուն մասնայատկութիւնը, «տիրական կարողութիւնը»։ Երբեմն կը նկատէ ոչ թէ միակ մէկ, այլ շատ մը կարողութիւններ, հաւասարապէս ուժով, նոյն կամ ներհակ ուղղութիւնով։ Հարց է, այն ատեն, որոշել յարընչութիւնները այս կարողութիւններուն, ինչպէս նաև անոնց համեմատութիւնները, և հեղինակին միւս հոգեբանական ձգտումները։ Այս առնչութիւններուն վերլուծումին մէջ Ֆակէն կը հոլայէ իր ներքամտութեան գանձերը։

Ճաշորդական և բազմապատկեալ այս հպումներէն, մանրակրկիտ և յարատև այս աշխատանքէն ի՞նչ պիտի ելլէ։

Ցոյց տուինք արդէն. ատկէ կ'ելլէ դրութեան մը վերակազմութիւնը, կամ գրական կենդանագիր մը, այսինքն վերակազմութիւն մը դարձեալ, բայց այլ ձեւով, որ ա՛լ մտաւորական չէ միայն։

ԱՄՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵՒ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 12)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԱՅՐԻՎԱՆՔ

ԿԱՄ

ԳԵՂԱՐԴԱՅ ՎԱՆՔ

■

ՏԵՂԱԴՐԱԿԱՆ.— Այրիվանքը կը գտնուի Այրարատ նահանգի, Մազազ գաւառի, Գառնոյ ձորին մէջ։ Կը կոչուի նաև Գեղարդայ վանք, որովհետև Ս. Գեղարդը հոն պահուած է երկար ժամանակ (ԺԲ-ԺԴ դար)։ Ան կը պարունակէ եօթ եկեղեցիներ, որոնցմէ հինգը վիմափոր։ Այդ պատճառաւ է որ այս մենաստանը յորջորջուած է Այրիվանք։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ.— Այրիվանքը մին է Հայաստանի այն վանքերէն որ արժանացած է բազմաթիւ ուսումնասիրութեանց, որոնց գլխաւորներն են.

1.— Սարգիս-Ղէն Այրէ Վ.-Պ., ըմ. տեփանոս Վրդ. Մխիթարեանցի, Վաղարշապատ, 1873, էջ 96։

2.— Այտընեան, Ալիշանի, Վենետիկ, 1890, էջ 334–351։

3.— Խաչիկեան, Գ. Արք. Յովսէփեանի, Երուսաղէմ, 1944, Բ. Հատոր, էջ 49–136։

Այս և ուրիշ աղբիւրներէ քաղելով կը ներկայացնենք Այրիվանից առաջնորդներու հետեւեալ ցանկը, կցելով նաև ինչ ինչ յիշատակներ՝ պատմական անձերու և անցքերու։

Այրիվանքը, յետնագոյն մատենագրական աւանդութիւններու համաձայն, հիմնուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն։ Հոս հանգստացած են Մեծն Ներսէս և Սահակ Պարթեւ կաթողիկոսները։

731 թուին կը յիշատակուի Այրիվանից միաբան Գրիգոր քահանայ Դպիկ, երաժիշտ.— Յովսէփեանց, Մխ. Այրիվանեցի, Երուսաղէմ, 1931, էջ 17–8։

839 թուին Յովհաննէս Ե. Ովայեցի կաթողիկոսը պահ մը հոս կ'առանձնանայ.— Օրմ. էջ 168։

923 թուին Նըսր ոստիկանը կը կողոպ-

digitised by A.R.A.R.@

տէ. Այրիվանքը, յափշտակելով ի միջի այլոց սրբազան գրքերը.— Ցովհ. կթղ. կզ.։

1.— Գրիգոր Առաջնորդ, 1177–1191?— Իր օրով, 1181ին, Մահփանոս կթղ. Աղուանից, կը միաբանակցի Այրիվանքին.— Այրարատ, էջ 343–4։

1200 Թուին Զաքարեան հայ իշխանները կը գրաւեն Այրիվանքը և չրջակայ գաւառները։

2.— Բարսեղ Միայնաւոր, 1214.— Կը չինուի մեծափառ կաթողիկէն՝ աշխատութեամբ եղբարց.— Շահխաթ. Բ. էջ 284։

1240–50 Թուականներուն Պռոշ մեծ իշխանը կը գնէ Այրիվանքը Իւանէ Աթաբէկի որդի Աւագէն, իր տոհմին դերեզմանատուն դարձնելու նպատակով։

1256 Թուին կը նորոգուի Ս. Աստուածածին եկեղեցին։

1268ին Պռոշ իշխանը չինել կուտայ Ս. Գեղարդի պահարանը։

3.— Խաւիք, 1278։

4.— Մխիթար Եպս. Այրիվանեցի, 12–78?–մ. 1290։ Ծանօթ հեղինակն է սա։ Իր մասին տես Գ. Սբք. Ցովսէփեանց, Մ. Այրիվանեցի, Երեւան, 1931։

1288 Թուին Պապաք, Պռոշի որդին, չինել կուտայ ժայռափոր ժամատուն մը կամ մատուռ մը յանուն Ս. Սարգսի.— Շահխաթ. Բ. էջ 287։

1387 Թուին Այրիվանք կ'այցելէ Գրիգոր Սլաթեցի Մերենց։

5.— Սիմեոն Բաբուճապես Այրիվանեցի, ✻ 1458.— Կը վերանորոգէ վանական կարգ ու կանոնը.— Հայպ. էջ 569։

6.— Սեփանոս Միայնակեաց, 1429.— Հաղբ. Բ. 123։

1441 Թուին Թովմայ Մեծոփեցի կ'այցելէ Այրիվանք։

7.— Ցովհաննէս Եպս. Պռոշեանց, 14–75–մ. 1493.— Թ. Աղբար, Բ. էջ 304։

8.— Բարսեղ Եպս. Պռոշեանց, 1493.— Թ. Աղբար, Բ. 304։ Հաղբ. Բ. 128։

9.— Աստուածատուր Եպիսկոպոս, 16–03–10.— Ա.ռ. Դաւթիժեցի, էջ 47–8։

10.— Ցովհաննէս Եպիսկոպոս, 1629.— Հաղբ. Բ. 130։

11.— Խաւիք Եպս. Պռոշեան, 1635–մ. 1675.— Իր օրով Տփղիսեցի Մուէզ Զիթաղեան կը նորոգէ վանքի կաթողիկէն.— Այրարատ, էջ 340։ Հաղբ. Բ. 130–1։

Հոս կ'այցելէ 1655ին Եւրոպացի առաջին ուղեւորը՝ Թաւերնիէ Ֆրանսացին։

12.— Սեփանոս Եպս. Պռոշեան, 16–75–մ. 1679.— Նախորդին եղբայրն է.— Հաղբ. Ա. 257–8։ Բ. 128, 132։

Վանքը կը կործանի երկրաշարժէն 1679 Յունիս 4ին.— Դիւան Հայոց Պատմութեան, Գ. էջ 792։

13.— Դաւիթ Եպս. (Փոխր) Պռոշեան, ծ. 1655. 1679–մ. 1705.— Երկրաշարժէն վնասուած վանքը կը նորոգէ. վերստին չինել կուտայ Ս. Գեղարդի պահարանը, 16–87ին, պահելով Պռոշի արձանագրութեան պատճէնը.— Այրարատ, էջ 339։ Մխիթարեանց, էջ 46 ծանօթ.։

Իտալացի ճեմելի ուղեւորը վանք կ'այցելէ 1694 Յունիս 2ին։

Դաւիթ Եպս. արձաթէ պահարան մը չինել կուտայ Նոյեան տապանի տախտակի կտորին համար, 1698ին.— Մխիթարեանց, էջ 81։ Հաղբ. Ա. 258–267։

14.— Դանիէլ Վրդ. Պռոշեան, 1705–15.— Հաղբ. Ա. 261, 268։ Բ. 133։

15.— Եղիսէ Վրդ. Նորեցի, 1733.— Հաղբ. Բ. 134։

16.— Պետրոս Ջաճկեցի, 1733–51.— Ջամբռ, էջ 273։ Հաղբ. Բ. 134։

17.— Ղուկիանոս Վարդապետ, 1763–6.— Ջամբռ 274։ Հաղբ. Բ. 136։ Դիւան Հայոց Պատմութեան, Գ. էջ 52, 320, 503։

1811 Թուին այցի կուգայ Անգլիացի Մորիէր.— Ցովհ. Շակոբեան, Ուղեգրութիւններ, Հատոր Զ. էջ 348–50։

1819 Հոկտ. 27ին կ'այցելէ Անգլիացի Ռոբերտ Կեր Պորտըր.— Նոյն, էջ 810–13։

1834 Թուին կ'այցելէ Հելուետացի Տիւպուա և կը քննէ վանքին չինութիւնները։

18.— Ցովհաննէս Վրդ. Նախիջեւանցի, 1834–40.— Կը ձեռնարկէ վանքի նորոգութեան, բայց չաւարտած վրայ կը հասնի Այրարատի մեծ երկրաշարժը, 1840 Յլս. 2, և շատ մնասներ կը պատճառէ.— Շահխաթ. Բ. էջ 289։ Մխիթարեանց էջ 54։

19.— Մարտիրոս Վրդ. Վաղարշապատցի, 1841–մ. 1844, որ քանի մը միաբաններով հոն կը հաստատուի և կը ձեռնարկէ վերաշինութեան։ Թաղուած է անդ.— Մխիթարեանց, էջ 55։

20.— Միխայէլ Վրդ. Զամոյեանց (Ծա-

digitised by A.R.A.R.@

րութիւնեան), Տփխիսեցի, 1850–71.— կը կատարէ զանազան նորոգութիւններ.— Այրարատ, էջ 349։

21.— Ռափայէլ Վրդ. Տեր Տիմոթէոսեան, 1871–3։ Իր օրով, Տ. Գէորգ Դ. կաթողիկոսի հրամանաւ կը կառուցուի դպրոց մը.— Մխիթարեանց, էջ 55։

22.— Վարդան Վրդ. Վարդանեան, 1881։

23.— Մաթէոս Վրդ. Անեմեան, 1932։

24.— Յովհաննէս Ծ. Վրդ. Հիւսեան, 1934։

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. *— Այրիվանքը մշակութային կարեւոր գործունէութիւն ունեցած է իր դարաւոր գոյութեան զանազան շրջաններուն։ Ամենափայլուն դարը եղած է ԺԴ.ը, երբ բացի գրչութեան աշխատանոցներէն տուած է նաեւ հեղինակներ։ Անհատական ամփոփ կերպով ինչ որ ծանօթ է մեզի Այրիվանքի գրչի մշակներէն։*

Ա.— Փիլիպպոս Քահանայ, Գրիչ, 11–90ին օրինակած է Տօնապատճառ մը.— Շողակաթ, էջ 196–7։

Բ.— Յակոբ Քահանայ, Կազմող, 11–91ին կազմած է վերոյիշեալ Տօնապատճառը։

Գ.— Աբէլ Գրիչ, 1217ին օրինակած է Աւետարան մը.— Մագր. Բ. 88։

Դ.— Մարգիս Նկարիչ, 1217 թուին նկարազարդած է վերոգրեալ Աւետարանը։

Ե.— Ստեփանոս Կազմող, 1217ին կազմած է սոյն Աւետարանը։

Զ.— Յովհաննէս Վրդ. Դաւնեցի, Հեղինակ, ճգնակեաց և հրաշագործ. մեռած 1263ին.— Կիր. Գլխ. Ծբ., Դիւան, ժ. էջ 43, Դաւիթ Բաղիշեցի, Մագր. Բ. էջ 97–104։— Իր երկերէն յայտնի են.

1. Աղօթագիրք, տպուած Վենետիկ, 1911։

2. Խրատական գրուածքներ։

3. Առակք.— Կար. թ. 786 գ։

4. Թուղթ առ Մարգիս քահանայ։

5. Յիսուս Միածին սկսուածքով չափական մը.— Ամատունի, էջ 188–9։

6. Սաղմոս, գրած է Հաղբատի մէջ, Յովհաննէս Մարկաւագ Վարդապետի ընծիր օրինակէն.— Հայապատում, էջ 460։

Է.— Մխիթար եպս. Այրիվանեցի, Գրիչ եւ Հեղինակ, ծ. 1222–մ. 1291.— Իր գործերէն յայտնի են հետեւեալները.

1. Պատմութիւն Հայոց, Հրատ. Մ. Էմին, Մոսկվա, 1860, էջ 69։

2. Յուցակ Մատենից Ս. Գրոց, տպ. Ալթարատ, 1895, էջ 408։

3. Պատմ. Վարուց Ստեփանոսի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի, տպ. Մոսկո, 1931, էջ 214։

4. Գանձք, թուով 21, որոնց ժողովածուն կազմած է 1287ին։

5. Աղօթք Վասն Հիւանդաց.— Կար. թ. 21 գ, թ. 530 բ։

6. Կանոն Նոր Դիւրաօրհնելոյ.— Ձեռ. Էջմ. թ. 3987, Մագր. Բ. էջ 115–6։

7. Ճառընտիր մը մեծագիր և ճոխ, զոր օրինակած է 1280–86 թուականներուն.— Կար. թ. 924, Յովսէփեանց, Մխ. Այր. էջ 3–4։

Ը.— Մարգիս Գրիչ եւ Ծաղկող, 1280–87.— Օգնած է Մխ. Այրիվանեցիի ճառընթրին օպարչ և հասարակ, գծական պարզագրութեան մէջ».— Յովս., Մխ. Այր. էջ 2։

Թ.— Դաւիթ Քահանայ, Գրիչ, որդի Վարդանայ և Հռիփսիմեայ, աշակերտ Ենովք միայնակեցի. օրինակած է

1. Մատեան, 1423ին.— Նօտարք էջ 73, թ. Աղբար Ա. 233. Բ. 339, Այրարատ էջ 357։

2. Հաւաքածոյ.— Կար. թ. 530, կը պարունակէ ի միջի այլոց Զաքարիա Ժողովի «Մահմանք»ը.— Շողակաթ, էջ 39 և 41։

Ժ.— Մեսրոպ Քահանայ, Գրիչ, 1428էն քիչ առաջ ձեռնարկած է օրինակելու Յայսմաւուրք մը, Սիմէոն Այրիվանեցիի հրամանով.— Հայպ. 569։

ԺԱ.— Մատթէոս Աբեղայ, Գրիչ, 1447–69.— Այրիվանքի մէջ օրինակած է,

1. Շարականք, 1447ին.— Քարամահանց, Ց. Ձեռ. թ. 37։

2. Յայսմաւուրք, Արթուխ Մահտասի միայնակեացի համար.— Մագր. Բ. էջ 124–6։

3. Տարեգիրք = Մատեան, 1459ին, Աստըւածատուր Մահտասի Աբեղայէն համար.— Մագր. Բ. էջ 126–7, Գ. 143–4։

Հետագայ տարիներուն գինքը կը գըտնենք եղուարդի մենաստանին մէջ, ուր զանազան ձեռագիրներ կ'օրինակէ։

ԺԲ.— Յովհաննէս Եպիսկոպոս, Գրիչ եւ Ծաղկող, 1458–86. եղբայր Ստեփանոս

digitised by A.R.A.R.@

եպիսկոպոսի և պր. Հայկազնի. աչակերտ Մատթէոս գրչի։ Օրինակած է,

1. *Մատոց, 1458ին, երբ տակաւին արեղայ էր, ի վայելուչն Յակոբ քահանայի.— Ձեռք. Բ. 126։ Գ. 141։*

2. *Յայսմաւուրք, 1486ին.— Ձեռք. Գ. 121–3։*

ԺԳ.— Ստեփանոս, Նկարող եւ կազմող, 1459–93, ունի եղբայր մը Հայրապետ անուն։ Իր գործերն են,

1. *Տարեգիրք = Ձատոց, 1459ին ձաղկած, նկարած և կազմած է Մատթէոս աբեղայի օրինակած Տարեգիրքը.— Ձեռք. Գ. 143–4։*

2. *Աւետարան, 1493ին օրինակած է, յանկուժեամբ Համանդուլ անուն հաւատաւոր կնոջ.— Թ. Ազբար, Բ. 304։*

ԺԴ.— Տէր Ալէքսանոս, Ծաղկող եւ կազմող, 1486ին ձաղկած և կազմած է Ցովհ. եպիսկոպոսի օրինակած Յայսմաւուրքը.— Ձեռք. Գ. 123։

ԺԵ.— Հայրապետ Դրիչ, 1493ին մասնակցած է իր եղբօր Ստեփանոսի օրինակած Աւետարանի արտագրութիւնին.— Թ. Ազբար, Բ. 304։

ԺԶ.— Ցովհաննէս Վարագեցի, Կազմող, 1604 թուին կը նորոգէ Մխ. Այրիվանեցիի մեծ ձառընտիրը.— Ձեռք. Բ. 129։

ԺԷ.— Սուքիաս Երէց, Դրիչ, 1707ին օրինակած է Դիրք Պարապմանց.— Կար. թ. 1754։

ԺԸ.— Տէր Աստուածատուր Այլաբերիցի, Դրիչ, որդի Սուքիաս երիցու. 1707ին արարած է Պարապմանց Դիրքի ընդօրինակութիւնը.— Ձեռք. Գ. 136–7։

Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

Քհնբրպրրի Արհեպիսկոպոսին 1949-ի Դեկտեմբերին գրուած սոյն նամակը, ուշ ստացուած ըլլալով չկրցանք գետեղել Հանգուցեալ Պատրիարքի նուիրուած մանագրական թիւին մէջ: Իր կարեւորութեան համար չենք կրնար զանց ընել զայն, եւ այս թիւով կը ներկայացնենք մեր յարգոյ ընթերցողներուն:

LAMBETH PALACE, S. E. I

December, 1949.

His Grace the Locum Tenens
of the Armenian Patriarchate of Jerusalem,

St. James' Convent,
Jerusalem, Via Amman, Transjordan.

Beloved Brother in Christ,

With sorrow I heard the unexpected tidings of the death of His Beatitude, Guregh II. May God grant him an inheritance among the saints in light, and to the Church of the Armenians in Jerusalem a worthy successor. For unto us a Child is born. The Christian people of England join with their fellow Christians throughout the world in rejoicing at the manifestation of our God and Saviour Jesus Christ. He was born of a pure Virgin to bring the true light and life to all mankind. He came in lowliness as the son of a peasant, that he might enrich all kindreds and peoples with the fruits of his loving kindness. He traced his line from the royal house of David, to show that he alone is Lord of all the world.

In the serene joy of His first coming and in solemn hope of His second advent to judge the world in righteousness, I greet Your Grace praying that the blessing of Christ may descend in fullest measure upon yourself, upon your clergy and the faithful people whom God has placed in your spiritual charge.

I remain,
Your Grace's loving brother in Christ.

GEOFFREY

Archbishop of Canterbury,
Primate of All England and Metropolitan.

digitised by A.R.A.R.@